Arheološka topgografija sela Primorski Dolac

Ribić, Dino

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:855155

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopredmetni)

Dino Ribić

Arheološka topografija sela Primorski Dolac

Diplomski rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopredmetni)

Arheološka topografija sela Primorski Dolac

Diplomski rad

Student/ica:
Dino Ribić

Mentor/ica:
doc.dr.sc. Dario Vujević

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dino Ribić,** ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Arheološka topografija sela Primorski Dolac** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 18. srpanj 2017.

SADRŽAJ:

1. UVOD ... 1
2. GEOGRAFSKE I KLIMATOLOŠKE POSEBNOSTI ... 3
3. POVIJESNI PREGLED ... 5
4. TOPOGRAFSKI PREGLED LOKALITETA PO RAZDOBLJIMA ... 11
   4.1. RAZDOBLJE PRAPOVIJESTI ... 11
      4.1.1. Gradina u Markovinama (Podari) ... 12
      4.1.2. Gradina Velika Vrljica ... 14
      4.1.3. Gradina Bilin ... 16
      4.1.4. Gradina Brdašce ... 18
      4.1.5. Gomile u Nožinama ... 18
      4.1.6. Gomila pokraj lokve Kosmać ... 20
      4.1.7. Gomila kod crkve sv. Ante Padovanskog ... 21
      4.1.8. Gomila Bilin ... 21
   4.2. RAZDOBLJE NOVOG VIJEKA ... 22
      4.2.1. Utvrda Znojilo ... 23
      4.2.2. Crkva sv. Martina ... 25
      4.2.3. Crkva sv. Ante Padovanskog ... 26
      4.2.4. Kuće braće Radić ... 27
5. LOKVE ... 28
   5.1. Kosmać ... 30
   5.2. Roženjača ... 31
   5.3. Suvova ... 31
   5.4. Bilin ... 34
   5.5. Bristovača ... 35
   5.6. Brigeljuša ... 36
6. VRTAČE ... 37
   6.1. Samograd ... 38
   6.2. Vrtača u Balovima ... 40
7. ZAKLJUČAK ... 42
8. POPIS LITERATURE ... 44

TABLE ... 47

1. UVOD

Primorski Dolac, selo smješteno u neposrednom zaleđu Trogira, krije ostatke bogate prošlosti. S obzirom na to da se nalazi u središtu Zagore, njegova je povijest usko povezana s povijesti cijeloga zagorskog prostora. Materijalni ostatci paleolitičkih zajednica, kao u obližnjoj Mujinoj pećini, ili pak neolitičkih kultura, kao na nedalekom lokalitetu u Danilu, na prostoru sela nisu još pronađeni. Međutim, Samograd u Stojacima te Vrtača u Balovima kriju potencijal za otkrivanje nalaza i iz tih, najranijih razdoblja prapovijesti. Ono što je dokumentirano i za što imamo konkretnih materijalnih ostataka jesu gradine na vrhovima brda koje okružuju i dominiraju područjem sela. Gradine su ostavština zajednica, željeznog i brončanog doba, koje su obitavale na ovim prostorima. Ostavština istih su i kamene gomile koje su vidljive na prostoru sela. Pod gomilama ovi su prastanovnici pokapali svoje mrtve te im na taj način odavali počast.

Iz razdoblja antike i srednjeg vijeka za sada nemamo poznatih materijalnih ostataka. Zapravo sve do XVIII. st. nemamo vidljive površinske ostatke nikakvih građevina, izuzev porušene mletačke utvrde Znojilo koja se nalazila na vrhu brda. Razlog ovakvomu stanju, uz već standardnu slabu istraženost dalmatinskog zaleđa, možda možemo tražiti u povijesnim okolnostima i izrazito destruktivnoj taktici osmanskih vojničkih trupa koje su se zadovoljavale uništavanjem okolice primorskih gradova budući da ih nisu mogle osvojiti. Pored navedenih, brojne bolesti i pošasti desetkovale su stanovništvo Zagore i time onemogućavali razvoj ovih prostora. Animozitet prema Turcima te brojni prebjezi stanovništa prema primorskim gradovima i otocima dodatno su pridonosili stagnaciji ovih prostora.

Tek stabilizacijom austrijske uprave i oslobođenjem Zagore od osmanske vlasti započinje polagani oporavak ovih prostora. Sredinom XVIII. stoljeća u selu se podižu dvije crkve. Već nešto ranije izgrađene su župna kuća te kapela za potrebe župnika. Prema kraju stoljeća podižu se dvije „kule“ koje su u posjedu obitelji Radić. Zasigurno se već i tad počinju podizati siromašne i suhozidne kamene kuće kojih i danas ima u selu međutim, bez provedenog istraživanja, u to ne možemo biti sigurni.

Lokve su od onih mjesta koja su preživjela sve vlasti i vladavine. O važnosti lokava na područjima gdje nema stalnih izvora vode nepotrebno je govoriti. Iako još uvijek nemamo potvrda o starosti ovakvih lokaliteta, nije u potpunosti nerealno očekivati kako su pojedine nastale već s pojavom prvih stanovnika na ovim prostorima. Općenito mišljenje među

stanovnicima sela jest kako su lokve nastale za vrijeme osmanske vladavine, no to je malo vjerovatno. S obzirom na potrebe za vodom njihova pojava morala bi biti i starija. Stoga, iako bez konkretnih arheoloških dokaza koji bi ukazali na vremensku pripadnost, zbog univerzalne važnosti za sve zajednice koje su obitavale na ovom području smatram kako je za potpuno razumijevanje razvoja Primorskog Doca, a i cijele Zagore, potrebno predstaviti i ovakvu vrstu struktura. Na prostoru sela imamo šest lokava, vješto raspoređenih po prirodnim pravcima kretanja kroz selo. Lokve su danas u lošem i zapuštenom stanju budući da se početkom XX. stoljeća smanjila potreba za njima dolaskom vodovodne infrastrukture. Jedina je iznimka lokva Kosmać koja je prilično očuvana i u dobrom stanju.

Vrtače su, kao i lokve, vrlo važne formacije na krškim prostorima. Predstavljaju rijetke prirodne obradive površine izrazito vrijedne na teško obradivim krškim područjima. Danas se na prostoru sela najčešće mogu vidjeti opasane suhozidom, što može ukazivati na njihovu važnost sve do današnjih dana. Iako terenskim pregledom nisu pronađeni pokretni materijalni ostatci, smatram kako ove formacije trebaju biti prezentirane, a poglavito dvije duboke vrtače koje ću pobliže obraditi.

Cilj je ovog rada prezentirati javnosti potencijalne arheološke lokalitete koji se nalaze na području Primoskog Doca. Opisi gotovo svih lokaliteta, izuzev lokve Brigeljuše, proizašli su iz osobnoga terenskog pregleda. Kronološki pristup opisivanju lokaliteta činit će se možda nespretnim, kako postoji izraženi hijatus među pojedinim razdobljima, ali možda baš zbog toga možemo vidjeti u kakvom su se teškom stanju nalazili ovi prostori u određenim razdobljima. Ipak, nadam se da su materijalni ostatci razdoblja koji nedostaju duboko zakopani pod površinom te čekaju dan kad će biti otkriveni.

2. GEOGRAFSKE I KLIMATOLOŠKE POSEBNOSTI

Primorski dolac, selo smješteno u srcu dalmatinske zagore, 20-ak kilometara sjeverno Trogira. S južne strane graniči sa selima Prgomet, Prapatnica i Ljubitovica. Istočno se nalaze Trolokve i Bogdanovići, sjeverno Sitno, dok sa zapadne strane granicu zatvaraju Mravnica, Perković i Lepenica, koja je ujedno i granica Splitsko–dalmatinske i Šibenske županije.

Geografski gledano, Primorski dolac u potpunosti je okružen uzvisinama i brdima, što se iz samog naziva „dolac" može i naslutiti. Dolazeći iz smjera Trogira, prva uzvisina ispred nas nosi naziv Znojilo ili Gradac. Pored njega prema zapadu slijedi Orlić i Smrduša, zatim Lalina glavica, Umac, Bulino brdo, Zlatarica, te brdo Imber. Sve ove uzvisine dio su brdskog masiva imena Praća. Sa sjeverne strane, krenuvši u smjeru istok – zapad imamo Veliku i Malu Vrljicu, zatim slijede uzvisine Laka, Kuk i Jarebinjak. Nadalje, tu su Grede, Dubrava te Umac Veliki i Mali, a sve završava brdom naziva Crni vrh.[1] Istočni kraj sela zatvara brdo Ljubeć kojega dijeli sa selom Prgomet, dok je zapadni kraj otvoren prema selu Mravnica i istoimenom brdu koje ga nadvisuje. U samom selu, krenuvši od istoka prema zapadu, nalaze se uzvisine Šustićina Glavica, Brdašce, Jedinjača (na kojoj se nalazi crkva sv. Ante), te na zapadu Bilin.

Prevladavajuća klima jest submediteranska sa priljevom mediteranske klime, a o geografskim osobinama ovog kraja, kao i cijeog prostora Zagore, najbolje se prisjetiti riječi A.K. Matasa pri opisu granica i posebnosti Zagore: „*Iz medj Kozjaka, Malačke, Vilinje, Boraje, Trtra i Moseća leži lomno Zagorje, dalmatinska prava terra incognita, polje pusto ljuta krša isprepleteno povorkam vrletnih humaca i strana, rastavljenih slaborodim dolinom, jer goli je kamen svukud i kud se ore i kud se pase."*[2] Kao potvrdu ovih riječi prenijet ću zapise francuskog novinara i putopisca Charlesa Yriartea koji je sredinom XIX. stoljeća, putujući kočijom iz Drniša prema Šibeniku, zapisao ovako: „*Ovi su krajevi neplodni i pusti, reklo bi se kao ravnice u Bretanji gdje se uzdižu dolomeni; čovjek se ne može boriti s ovakvom prirodom i jasno nam je zašto nisu gušće naseljeni."*[3] Iz potonjih riječi možemo vidjeti kako se radi o izrazito krškom terenu, ponegdje ispresjecanog što prirodno, što umjetno stvorenim plodnim poljima, te na ponekim mjestima oblikovan vrtačama i dočićima. Izrazito „*škrtu"* zemlju prati i takva vegetacija. Prevladava niska flora, pretežito grmovi i smrič, dok se ponegdje može naći hrast ili grab. Crvenica (terra rosa) najraširenija je vrsta tla na području

[1] Čavka, A., 2009., str. 8.
[2] M. Matas, J. Faričić, 2011., str. 52.
[3] Baras, F., 1988., str. 141.

sela. O vodopropusnosti crvenice ovisi udio glinovite komponente čineći je tako manje ili više propusnom što utječe na njenu poljoprivrednu iskoristivost. Generalno gledajući, udio lako obradivih površina na ovom prostoru vrlo je nizak, stoga, tradicionalna poljoprivreda podrazumijeva i racionalno korištenje.[4] Krš je po svojoj strukturi sloj karbonatnih stijena koje su u većoj ili manjoj mjeri topive u vodi, stvarajući tako pukotine u samoj stijeni i čineći ih izrazito propusnima.[5] Oborinske vode veoma brzo protječu u podzemlje, tvoreći tako krški vodonosnik, koji teče dalje prema slivu Pantana i ulijeva se u Jadransko more.[6] Posljedica je nedostatak površinskih voda na području sela, a jedini izvor vode u povijesti bio je sa obližnjih lokava koje su nastale na području sela. S obzirom na to da su ovdje ljeta izrazito vruća i često suha, zime jako hladne, a obradive površine minimalne, glavna grana privrede tijekom cijele povijesti do danas bilo je stočarstvo, poglavito uzgoj stoke sitnog zuba.

[4] *Prostorni plan uređenja općine Primorski Dolac*., 2006., str. 8-9.
[5] O. Bonacci, et al, 2008., str. 10.
[6] Štambuk – Giljanović, N., 2006., str 148.

3. POVIJESNI PREGLED

Izvori za povijest Primorskog Dolca vrlo su oskudni. Sve do XIV. stoljeća ne postoje ili pak nisu pronađeni zapisi koji spominju selo. Znamo kako je ovo područje gotovo cijelu svoju povijest dijelilo sudbinu ostatka Zagore, stoga se i ovaj prostor mora sagledati kao neizostavni dio te cjeline.

Za najraniju povijest dovoljno se samo osvrnuti na obližnja brda koja se nalaze uokolo i unutar sela. Veliki broj brda čuva ostatke gradina ili kamenih gomila koje su koristili prapovijesni stanovnici ovog područja. Postoje li ostaci koje su ostavile još starije zajednice, vrlo je teško reći, jer nikad nisu provedena istraživanja na ovom području. Osvrnemo li se pak na širu okolicu sela, uočit ćemo blizinu jednog od najvažnijih paleolitičkih lokaliteta na području Dalmacije, Mujine pećine[7]. Smještena je u zaleđu Trogira, na južnom kraju labinske drage, samo desetak kilometara udaljena od sela. S obzirom na blizinu ovakvoga značajnog lokaliteta, nije pogrešno očekivati slične nalaze u još neistraženim pećinama Primorskog Dolca. S druge strane, prema sjeveroistoku, nalazi se Danilo. Danilo krije ostatke neolitičkih zajednica koje su obitavale na ovim područjima te je jedno od važnijih nalazišta ovog razdoblja. S obzirom na blizinu ova dva lokaliteta, kao i karakter tih ranih prapovijesnih zajednica, tko zna koliko se još ovakvih nalazišta krije na prostorima Zagore i na prostoru sela.

Prve sigurne tragove ljudskih djelatnosti na prostoru Primorskog Dolca nalazimo na vrhovima okolnih brda i brežuljaka. Iako neke gradine sežu još iz razdoblja eneolitika, većina ih je podignuta u brončanom ili željenom dobu. U kasnom brončanom dobu na ovim prostorima formira se posebna narodna i kulturna skupina nazvana Dalmatska kulturna skupina[8], odnosno Srednodalmatinska grupa[9]. Područje rasprostranjenosti ove kulturne grupe protezalo se od Krke do Neretve na zapadu, dok je istočna granica obuhvaćala velika krška polja na jugozapadu Bosne.[10] Ostavština ovih zajednica relativno je dobro očuvana budući kako su njihova gradinska naselja uvijek podizana na teško pristupačnim vrhovima brda i brežuljaka. Gradine su se uvijek podizale u okolici pašnjaka i plodnih površina sa dobrim pogledom na okolno područje, iako je zbog vrlo „škrte“ zemlje na području Zagore glavna grana privrede bila stočarstvo. Njihov odnos prema mrtvima i zagrobnom životu vidimo po

[7] Karavanić, I., 2014.
[8] Batović, Š., 1983., str. 331.
[9] Čović, B., 1987., str. 442.
[10] Isto, str. 443.

ostatcima kamenih gomila, odnosno tumula pod kojima su ih pokapali. Danas se na području Zagore mogu naći brojni ostatci ovakvih gomila, iako je ponekad teško razaznati radi li se o stvarnim grobnim humcima ili gomilama nastalim čišćenjem krševitog područja kako bi se osigurale poljoprivredne površine.

Utvrđivanje zbivanja u antičkom razdoblju na prostoru sela vrlo je problematično zbog nedostatka materijalne ostavštine ili pak pisanih izvora. Tek posredno možemo govoriti o tome razdoblju, i to kroz pronađene ostatke na obližnjim područjima. Kako bi utvrdili svoju vlast u Dalmaciji, Rimljani su često dijelili zemlju svojim ratnim veteranima na području Zagore, što vidimo po ostatcima *villa rustica* koje danas pronalazimo. Također, znamo kako su Rimljani imali vrlo razvijenu mrežu cesta i odvojnih puteva kojima su povezivali pokrajine. Jedna takva cesta povezivala je Salonu sa Scardonom, prolazeći trasom Trogir – labinska draga – Rider – Scardona.[11] Kratkim pogledom na kartu vidjeti ćemo kako je prirodni pravac kretanja upravo preko Primorskog Dolca i Perkovića, međutim trenutno nema konkretnih materijalnih nalaza pa sve ostaje samo na pretpostavkama. Padom Zapadnoga rimskog carstva i početkom velikih seoba naroda, postepeno se počinje mijenjati vlast na ovim područjima. Rimska pokrajina Dalmacija, a s njom i Zagora, najprije neko vrijeme dolaze pod vlast germanskih vladara, da bi nakon njih potpale pod vlast Istočnoga rimskog carstva, odnosno Bizanta. Početkom VII. stoljeća u provalama Avara i Slavena razara se Salona, te se isti nastanjuju na ovim prostorima. Nedugo nakon ovih događaja započinje razdoblje bez konkretnih izvora ili, kako se često u literaturi može naći, „mračno doba“ gdje ni jedan izvor ne spominje nijednog dužnosnika ili pak događaj vezan za Dalmaciju.[12]

Dolaskom Slavena i Avara na ova područja skupa s njima dolaze i Hrvati, o kojima najranije piše Konstantin VII. Porfirogenet u svom djelu „*De administrando imperio*“. Naredna dva stoljeća malo je izvora o životu novopridošlih Hrvata, a sredinom IX. stoljeća započinje novo razdoblje u povijesti Zagore, doba hrvatskih narodnih vladara. U ovom razdoblju događa se postepeno pokrštavanje Hrvata. Kako su hrvatski vladari bili skloni kršćanskim misionarima, sam proces bio je uvelike olakšan. Najveći dokaz o razmjerima ovog procesa vidimo u velikom broju podignutih crkava u razdoblju predromanike i romanike na ovim prostorima. Razdoblje narodnih vladara prekinuto je porazom Petra Svačića od ugarskog kralja Kolomana 1097. godine kod Moseća, koji je sve do XVII. stoljeća nosio ime Petrova gora, a polje ispod planine i do danas nosi ime Petrovo polje. Koloman je pet godina

[11] Bojanovski, I., 1974., str. 229. – 230.
[12] Mimica, B., 2003., str. 185.

nakon ove sudbonosne bitke, sporazumom među vođama 12 hrvatskih plemena, proglašen hrvatskim vladarom. Time započinje vladavina ugarskih vladara.[13]

Narednih stotinjak godina traju neprekidni sukobi triju sila koje pokušavaju osigurati sebi teritorij na području Dalmacije i Hrvatske. Bizant pokušava preoteti područja Dalmacije koja su pod vlašću Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva, Venecija dozvolom ugarskih vladara zauzima primorske gradove duž Jadranske obale, dok Ugarska pokušava očuvati teritorij dobiven sporazumom 1102. godine. Epilog ovih događaja jest sporazum iz 1186. godine gdje se bizantski car odrekao svih prava na Hrvatsku i Dalmaciju. Time zauvijek prestaje bizantska vrhovna vlast na ovim prostorima. Međutim, sukobi tu ne prestaju. Nakon Belinog uspješnog prisvojenja Dalmacije, Zadar se odriče venecijanske vlasti te priznaje kralja za svoga zakonitog vladara. Venecija na sve načine pokušava vratiti Zada i to joj uspijeva 1202. godine, kada lukavi dužd Enrico Dandolo koristi templarske pohode te, uz pomoć jake vojske, probija zidove zadarskog kaštela. [14]

Početkom XIII. stoljeća polako se počinju uzdizati hrvatske plemićke obitelji koje su uglavnom nastanjivale primorsko zaleđe i unutrašnjost. Prostor Zagore pretežno je nastanjivao rod Svačića odakle potječe knez Domald, te plemići Nelipići. Sredinom stoljeća događa se nova nevolja na ionako oskvrnjenom prostoru Zagore. Godine 1241. Tatari prodiru sve do Klisa i smještaju na područje Zagore koja je obilovala dobrim pašnjacima. Nakon njihova odlaska u Zagori je ostala samo pustoš.[15] Hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. bježi pred Tatarima i skriva se u Klisu, Splitu i Trogiru. Ovakvo stanje najbolje koriste spomenuti gradovi koji žele proširiti svoju gradsku oblast na okolno područje.

Krajem XIII. stoljeća započinje uspon knezova Bribirskih, a početkom narednog stoljeća Pavao Šubić postaje ban Hrvata i gospodar Bosne. Vlast mu se protezala od Senja do Neretve, a jedino grad Zadar nije bio pod njegovom vlašću.[16] Nakon smrti Pavla i sloma Mladena II. Dalmacija i Zagora dolaze pod vlast ugarskog kralja Roberta Anžuvinca. Ovakvo stanje nije odgovaralo primorskim gradovima te se redom Šibenik, Trogir i Split predaju u ruke Mletačke Republike. Mlečani odmah po dolasku uređuju odnose među gradovima te uspostavljaju granice gradskih oblasti. Ostatak Zagore bio je pod vlašću kninskog kneza Nelipića i kliškog kneza Mladena III. Šubića. Sredinom XIV. stoljeća strašna kuga poharala je primorske gradove i područje Zagore. Zagora koja se polako počela oporavljati uspostavom

[13] Kužić, K., 1997., str. 17. – 19.
[14] Novak, G., 2004., str 109. – 111.
[15] *Prostorni plan.*. 2009., str. 4.
[16] Novak, G., 2004., str. 121. – 122.

granica i sprječavanjem međusobnih sukoba nanovo biva opustošena i okrnjena od ove strašne pošasti.

Novonastalu situaciju iskorištava Ugarsko kraljevstvo i uspijeva preuzeti vlast u Dalmaciji. Primorski gradovi izbacuju mletačke vlasti pa se cijela Hrvatska i Dalmacija ponovo nalaze pod vlašću jednoga kraljevstva. Sramotna prodaja Dalmacije Mlečanima za 100 000 dukata od ugarskog kralja Ladislava potakla je ozbiljne sukobe u gradovima i Zagori koji nisu bili voljni vratiti se pod vlast Republike. Da stvari budu još gore, nedugo nakon toga započinju prve provale Osmanskih akindžija na prostore Zagore, a padom Bosne 1463. godine upadi, pljačke i uništavanja postaju učestali narednih nekoliko stoljeća. Od tog vremena više nije bilo ni jednog sigurnog sela ni u jednom dijelu Zagore.[17]

Primorski Dolac, do početka 20. stoljeća zvan Suhi Dolac ili Suhi Dol, prvi put se spominje u jednom sporu iz 1397. godine u kojemu su opisane granice sela: „*...na zapadnoj strani je velika udolina zvana Maglinica koja se proteže prema brdu Duječevo iznad Roženika, pa do Sedam Voda i pored Stoblića i 'Voloran Liuisno' (...) i tamo je udolina zvana Pećnik i Ilovo polje...*“[18] Nedugo nakon toga, selo dolazi u posjed trogirskoj plemićkoj obitelji Andreis. Ovaj događaj opisuje Pavao Andreis i kaže: *„Suhi Dolac je selo koje od starine posjeduje obitelj d'Andreis po staroj Belinoj povlastici koju je 1409. obnovio kralj Žigmnd u Marinu, Petru i Blažu s njihovim nasljednicima za vječnost. Ovo su selo u staro vrijeme obrađivali koloni zvani Orzalići. Ovo je selo od obitelji Andreis prešlo obitelji Stipoš., ali o ovom prijelazu nisam nikad vidio ni temelje ni ispravu. Stipošev posjed nasljedila je Katarina Sobota, koja je od istoga stekla jedan četvrti dio isplatom od 115 zlatnih dukata. Kako je dobila posjed nad ostala tri, nisam vidio zapisa. Sigurno ih je posjedovala jer je poslije Katarinine smrti dobio posjed čitavog Petar Cipico, kao muž Margarite koja je bila kći i baštinica Katarina. Nestankom Pavla Antuna, koji je bio sin iz ovoga braka, dopao je gospodi Lodi, nećacima po sestri, zajedno sa nasljedstvom Cipico, posjed ovog sela, a sad ga uživaju baštinici Lodi, razdijeljeno u sedam dijelova među sedam sestara, kćeri Katarine, jedine baštinice Krstitelja Lodi.*“[19]

Nakon zauzimanja Bosne Turci se nisu zadovoljili osvojenim teritorijem, već su nastavili prodirati dalje pa su već krajem stoljeća preplavili područje Zagore. Redom su padali Sinj i Knin, zatim Neorić, a posljednje uporište Klis zauzimaju 1537. godine. Tijekom ovog razdoblja žitelji Zagore iseljavaju se u primorske gradove i na otoke, dio odlazi u Istru i

[17] Kužić, K., 1997., str. 30. – 40.
[18] Isto, str. 75.
[19] Andreis, P., 1977., str. 313.

Slavoniju, dok se manji broj odlučio prihvatiti oružja te se pridružiti Uskocima. Koliko je stanje bilo katastrofalno pokazuje i popis stanovnika kliškog sandžaka iz 1550. godine u kojem se navodi kako selo Suhi Dolac ima samo 5 kuća, dok selo Kosmaći (koje je danas dio Primorskog Dolca) ima 11.[20] Ovom popisu značajno je doprinijelo i doseljavanje hercegovačkih Vlaha, te hercegovačkih autohtonih poljodjelaca koji su djelovali pod osmanlijskom organizacijskom strukturom.[21]

Narednih godina stanje se nije smirivalo, neprestani sukobi Uskoka i Turaka opustošili su Zagoru. Ovakve prilike dovele su do ponovnog iseljavanja Zagorana, te do pojave prvih pravoslavnih vlaških nomada koje su Turci doveli u opustjele predjele Zagore.[22] Za vrijeme Kandijskog rata vođenog između Mletačke republike i Osmanskog carstva oslobođena je cijela Zagora. Međutim, Turci su, vidjevši nespremnost Mlečana da brane oslobođene prostore, prekršili uvjete primirja, te ponovno zauzeli područje Zagore, a samo je uža okolica Klisa ostala oslobođena. Do okončanja turske vlasti područje Zagore bilo je nesigurno područje. Koliko je stanje teško možemo zaključiti i iz pisma poslanog Svetoj Stolici 8. kolovoza 1682. godine. Pismo, među ostalim, potpisuje i Petar Baković – knez Suhog Dolca i Labina u kojem se žali na pravoslavne kaluđere. Pismo govori kako su često napadani od grčkog paćara te da ih fratri ne brane svojim privilegijama, davno bi bili primorani prijeći na pravoslavnu vjeru. Žale se kako moraju hodati četiri dana na pašu u tursku zemlju, a kad ih Turci pritisnu globama i davanjima, tada ih fratri ostavljaju i bježe. Dalje strahuju kada bi Turci otkrili da među njima ima turskih protivnika, tako bi svi završili na kolcima. Zato mole Svetu Stolicu da ih ne napušta, već da ih redovnici služe redovito kao i dosad.[23]

Završetkom Morejskog rata (1684. – 1699.), te konačnim utvrđivanjem granica Požarevačkim mirom 1718. godine, područje Zagore politički se, kulturno i ekonomski stabilizira. Zagora se polako uključuje u svakodnevni život mletačke Dalmacije, a glavni ekonomski prihodi temelje se na stočarstvu, te slaboj poljoprivredi. Podižu se brojne crkvice, učestalije su službe i misionarenja franjevaca kojima je bio cilj osnažiti vjeru i osloboditi pučanstvo nepismenosti i praznovjerja.[24] Tridesetih godina osamnaestog stoljeća uspostavljena je župa Primorski Dolac, a dvadesetak godina nakon podignute su i dvije crkve u selu, crkva sv. Ante te crkva sv. Martina.[25]

[20] Spaho, F., Aličić, A., 2007., str. 80.
[21] Kužić, K., 2005., str. 210.
[22] Kužić, K., 1997., str. 103.
[23] Isto, str. 120.
[24] Demori – Stančić, Z., 1989., str. 185.
[25] Čavka, A., 2009., str. 286.

Tek malo nakon što se stanje počelo stabilizirati u Zagori, 1764. godine zavladala je nova kuga. Devet godina poslije nastupila je velika glad koja je odnijela mnoge živote, kako bi nedugo nakon Zagoru poharao novi val kuge.[26] Međutim, stanje se dodatno pogoršalo početkom XIX. st. dolaskom Francuske monarhije, prema kojima su stanovnici primorskih krajeva i Zagore gajili snažan animozitet. Novačenja i rekvizicije za potrebe vojske, te novi porezi i nameti, izazivale su brojne pobune stanovništva.[27] Ipak, francuska vladavina imala je i svojih dobrih strana. Radilo se na urbanizacji i saniranju gradova, građeni su brojni parkovi i perivoji, a francusku ostavštinu vidimo i danas u spomenicima koji su im podignuti u čast. Međutim, najvredniji materijalni trag francuske prisutnosti u Dalmaciji jesu novosagrađene ceste, koje se prvi put grade nakon rimskog carstva i povezuju gradove, naselja i sela. Građene su zajedničkim naporima vojnika i domaćeg stanovništva, a o brzini gradnje još će se dugo prepričavati izreka: „*Marmont uzjaha konja i reče 'Neka budu ceste!'. Kada je sjahao, ceste su bile gotove.*“[28]

Francuska vlast nije se dugo zadržala na prostoru Dalmacije. Već 1813. godine vraća se Austrija, međutim za Zagorane se ništa bitno nije promijenilo. Bolesti i gladi još uvijek haraju Zagorom, a žestoke zime i duge suše pojavljuju se gotovo periodično.[29] U kakvom su se stanju nalazila zagoranska sela vidimo i iz posjete dvorskog savjetnika i potpredsjednika carskog i kraljevskog namjesništva Alfonsa pl. Pavića koji je prošao kroz Lećevicu, Radošić, Prgomet, Labin, Suhi Dolac, Ljubitovicu, Lepenicu i Prapatnicu 1890. godine. O stanju župnih domova, crkvi i kuća rekao je: „*To je strašno! To je grozno u kakvom stanju se nahode!*“[30] Svijetle točke II. austrijske uprave nastavak su gradnje cesta započete za vrijeme francuske vladavine, a vrhunac XIX. stoljeća jest probijanje željezničke pruge Split – Siverić, koja je donijela posao i priliku za zaradu stanovnicima sela kroz koja je pruga prolazila.[31] Dva svjetska rata te domovinski rat obilježili su XX. stoljeće, a posljedice ratnih godina još se i danas osjećaju.

[26] Kužić, K., 1997., str. 170. – 171.
[27] Baras, F., 2002., str. 24.
[28] Isto., str. 23.
[29] Kužić, K., 1997., str. 273. – 274.
[30] Isto., str. 296.
[31] Čavka, A., 2009., str. 382.

4. TOPOGRAFSKI PREGLED LOKALITETA PO RAZDOBLJIMA

4.1. RAZDOBLJE PRAPOVIJESTI

Ostatci nalazišta iz kasne prapovijesti najbolje su zastupljeni na području sela. Teško pristupačna mjesta i stočarstvo kao primarna grana pridonijeli su očuvanju prapovijesnih gomila i gradina. Uobičajeni položaj gradina izabran je tako da može kontrolirati široko područje i prirodne komunikacije.[32] Ako pažljivije proučimo razmještaj dolačkih gradina, vidjet ćemo kako je i ovdje isti slučaj (T I).

Polazeći iz smjera juga prva gradina na koju nailazimo nalazi se na brdu Znojilo[33]. Ona već na prvi pogled ima kontrolu nad prirodnim komunikacijama iz pravca juga i jugoistoka preko Labina, Prgometa i Prapatnice. Nadalje, na putu prema selu, na brdu zvanom Brdašce, nalazi se mala gradina koja pruža odličan pogled na jugoistočni dio sela, te prirodne komunikacije kroz selo. Spuštajući se dalje u selo prema zapadu, negdje po sredini mjesta u predjelu koji se zove Podari, nalazi se gradina u literaturi imenovana kao gradina u Markovinama.[34] Ovo je ujedno i najveća gradina na području sela. Nalazi se na dominantnom položaju u osojnoj strani brda Praće. Nadgleda široko područje prirodne komunikacije kroz selo, te ima vizualni kontakt s ostalim gradinama. Dalje prema zapadu nailazimo na gradinu Bilin, smještenu na istoimenom omanjem brdu. Nalazi se na istom pravcu kao i prethodne dvije, te ima vizualnu kontrolu nad zapadnim područjem sela. Sjeveroistočnu komunikaciju te prirodni pravac prema sjeveru Zagore nadzirala je gradina smještena na brdu Velika Vrljica. Gradina se nalazi na dominantnom položaju i pruža uvid u široko područje, ne samo u okolici samog sela, već i mnogo dalje u bilo kojem pravcu gledanja.

S gomilama pak treba biti mnogo oprezniji. Iako ih nije teško pronaći i prepoznati, zahtjevno je odrediti njihov pravi kontekst, odnosno odrediti radi li se o arheološkom lokalitetu ili ostatcima drugih ljudskih aktivnosti. Situacije kao u Nožinama ili na brdu Bilin uvelike nam olakšavaju taj posao. Na tim mjestima gomile su izdvojene kao samostalni objekti bez tragova drugih aktivnosti koje bi za posljedicu imale stvaranje sličnih gomila, te sa velikom sigurnošću možemo tvrditi kako se radi o arheološkim nalazištima. Kod ostalih

[32] Zaninović, M., 2007., str. 159.
[33] Na topografskim kartama vrh je označen imenom Gradac
[34] Šuta, I., 2007., str. 9.

gomila situacija je puno složenija, jer se u pravilu uvijek nalaze unutar ili pokraj suhozidne ograde.

Zanimljive su i dvije duboke vrtače. Iako se radi o vrlo sličnim formacijama, jedna nije uopće prepoznata i nema je na topografskim kartama, dok druga nosi naziv „*Samograd*“, kako u narodu tako i na kartama. Samo je ime Samograd indikativno i upućuje na potencijalni arheološki lokalitet, iako to bez arheoloških istraživanja ne možemo točno odrediti.

4.1.1. Gradina u Markovinama (Podari)

Gradina se nalazi u južnom dijelu sela, približno po sredini brdskog masiva zvanog Praća. Smještena je na osojnoj, sjevernoj strani na manjoj uzvisni podno Praće. Oblik gradine uvjetuje oblik vrha uzvisine, stoga ona ima blago izduženi, potkovičasti oblik.[35] Pruža se u smjeru sjeverozapad – jugoistok, a približna površina iznosi 8000m².

S obzirom na koncentraciju i količinu ostataka suhozida s jugoistočne strane, možemo sa sigurnošću zaključiti kako je na tom mjestu kameni nasip bio i najizraženiji. Osipina od vapnenca koji je nekoć tvorio suhozid ove gradine, a danas je raspoređen po padini uzvisine, seže i preko 5 metara. Put od podnožja uzvisine do same gradine jest od sitnije utabanog kamenja koji je na krajevima povezan većim komadima vapnenca što ukazuje na to da nije riječ o prirodnoj, nego umjetno napravljenoj komunikaciji. Ovaj put ucrtan je na Austro – Ugarskoj karti rađenoj između 1851. i 1854. godine[36]. Za pretpostaviti je da je put zapravo ostatak Napoleonovog puta, no nije pogrešno pretpostaviti kako je napravljen i na starijim temeljima. Sukladno tome, s obzirom na pravac i na položaj puta možemo pretpostaviti i ulaz u samu gradinu. Danas je put djelomično obrastao raslinjem, međutim i dalje vrlo prohodan i dobro očuvan.

Ostaci suhozida sa sjeverozapadne strane gradine također su vidljivi, međutim ne u mjeri i koncentraciji kakva je pronađena na jugoistočnoj strani. Na vrhu uzvisine, na jugoistočnoj strani pronađena su dva pačetvorinasta objekta izrađena suhozidom približne površine 5m². Logično je pretpostaviti kako je riječ o recentnim objektima, građenim kao zaklon za vojnike tijekom ratnih godina ili pak, što je realnije pretpostaviti, zaklon za pastira tijekom ispaše blaga na brdu. U prilog tomu govori činjenica da su vidljivi tragovi gorenja u jednom od dva opisana objekta.

---

[35] I. Šuta, 2007., str. 16.
[36] Kartu se može digitalno pregledati na web stranici: http://mapire.eu/en/

Na zapadnoj strani gradine, tamo gdje je bio manji zid, nalazi se plato s tragovima recentne devastacije. Pregledom istočne strane gradine, među razasutim ostatcima bedema, prikupljen je priličan broj keramičkih nalaza (T. IIa). Keramika je crvenkaste ili zemljane boje, loše kvalitete izrade, sa priličnim brojem primjesa i bez ukrasa. Primjese su uglavnom organskog podrijetla, no postoji i nekoliko primjeraka gdje je glina mješana sa usitnjenim kalcitom. (T. IIb). S obzirom na debljinu stijenke i kvalitetu izrade vjerojatno je služila za kuhanje, odnosno bila je namijenjena dugoročnom izlaganju vatri. Izrađena je od lokalne crvenice koja prevladava na ovim područjima. Od prikupljenih ostataka najzanimljiviji je ostatak potkovičaste drške lonca. Drška je zemljane boje, loše kvalitete izrade sa primjesama organskog podrijetla. Ovakav način izrade, a posebno potkovičasti oblik drške, karakterističan je za brončano doba. Međutim, i tzv. Dinarska kultura (Posuška) srednjeg brončanog doba[37], te Dalmatska kulturna skupina kasnog brončanog doba[38] imaju sličan način izrade posuda i ovaj tip drške, stoga je za precizniju dataciju ovog lokaliteta potrebno prikupiti više indikativnog materijala.

Gradina se nalazi na uzvisini, podno brda Praće. Sa gradine se pruža izvrstan pogled na prodolinu u kojoj je danas smješteno selo, te kontrolira prirodni pravac koji vodi u susjedno selo Mravnicu i Perković. Nedaleko od gradine nalazi se lokva Suvova koja je smještena tik uz današnju cestu i koja je mogla biti izvor vode za stanovnike gradine. Kako je uobičajeno za gradine da imaju vizualni kontakt s drugim gradinama, tako se i sa ove, gledajući prema sjeveru vidi gradina na Vrljici, prema istoku mala gradina na uzvisini Brdašce, te prema zapadu gradina na Mravnici. Svećenik A. Čavka, čija se knjiga u ovome radu navodi, donosi pregled ovoga lokaliteta, međutim pogrešno je identificira kao Vidovu gradinu, te je povezuje sa slavenskim božanstvom Svetovitom ili Svantovidom.[39] Pogledamo li topografsku kartu, vidjeti ćemo kako se toponim *Vidova greda* nalazi jugoistočno od gradine. Ovim toponimom možemo vezati gradinu u sjeverozapadnom dijelu sela Prapatnica, koja se nalazi u neposrednoj blizini.

[37] B. Govedarica, 1989., str. 155
[38] Š. Batović,1983., str. 346
[39] A. Čavka, 2009., str. 41.

Slika 1 – Gradina Markovine (Izvor: Šuta, I., 2007., str. 39.)

4.1.2. Gradina Velika Vrljica

Gradina je smještena na vrhu brda zvanog Velika Vrljica. Nalazi se u sjeveroistočnom djelu sela, pri samoj granici sa selom Bogdanovći. S obzirom na apsolutnu nadmorsku visinu od približno 430 metara s nje se pruža izvrstan pogled na širu okolicu. Činjenica da se s nje vide ne samo obližnje gradine i brda, već pogled prema sjeveru seže sve do Svilaje i Dinare, pridodaje veliki značaj ovoj gradini.

Gradina je kružnog oblika što je najčešći oblik za ovakve tipove arheoloških nalazišta. U najvećoj je mjeri uvjetovana konfiguracijom same uzvisine. S obzirom na dimenzije spada među manje gradine, s najvećom udaljenosti između dva kraja od samo 35 do 40 metara, odnosno površinom od približno 4000m². Znajući kako pojedine gradine mogu imati i do 600 metara promjera, računajući udaljenost između dva najudaljenija dijela nasipa, možemo pretpostaviti kako ova gradina nije bila mjesto stalnog boravka određene zajednice.[40] Relativno male dimenzije i činjenica kako do najbliže vode ima oko 3 kilometra zračne

[40] Babić, I., 1984., str. 36.

udaljenosti, navode na zaključak kako gradina ima privremeni karakter ili služi za neke druge namjene.[41]

S istočne, sjeverne i zapadne strane okružena je suhozidom, dok je južnu stranu zatvarala strma formacija „živog“ vapnenca načinjena prirodnim putem. Po rasutim ostatcima nekadašnjeg ogradnog zida možemo vidjeti kako je njegova visina iznosila 4 do 5 metara, te kako je najizraženiji bio s istočne strane. Zidovi su danas djelomično devastirani bunkerima korištenim za vrijeme recentnijih ratova.

Pri pregledu platoa gradine nisu pronađeni pokretni nalazi, a razlog tomu može biti izrazito slaba vidljivost zbog gustog raslinja. Sav prikupljeni materijal nalazio se među rasutim ostatcima ogradnih zidova. Pronađeni materijal pripada ulomcima keramičkih posuda kojima su se služili korisnici gradine. Keramika i način pečenja gotovo su identični materijalu pronađenom na gradini u Markovinama. Radi se o gruboj keramici crvenkaste boje sa brojnim organskim primjesama bez kalcita. S obzirom na način izrade, te nedostatak ukrasa, vrlo je vjerojatno kako se radi o posudama za svakodnevno korištenje, koje, kao i materijal sa gradine u Markovinama, možemo smjestiti u period brončanog doba.

Put prema gradini danas se potpuno izgubio pa nisam uspio pronaći nikakve dokaze o njegovu postojanju, međutim, sudeći po ostatcima bedema, ulaz u samu gradinu vjerovatno se nalazio negdje sa sjeverozapadne strane.

[41] Babić, I., 1984., str. 36.

Slika 2 – Gradina Velika Vrljica (Foto: Ivan Šuta)

4.1.3. Gradina Bilin

Gradina Bilin smještena je na manjem brdu u polju na krajnjemu zapadnom dijelu sela. Gradina je oblikom i dimenzijama vrlo slična gradini na Velikoj Vrljici. Brdo na kojem se nalazi sastoji se od dvije uzvisine s udolinom između njih. Na većoj uzvisini nalazi se gradina, a na manjoj ostatci gomile.

Relativna nadmorska visina brda u odnosu na selo iznosi otprilike 100 metara, što nije uobičajena pojava kada su u pitanju gradine. Prednost je gradine ta što vizualno kontrolira gotovo cijelu dolinu i prirodnu komunikaciju kroz selo. S obzirom na površinu od svega 1500m² i plato koji je gotovo na polovini presječen prirodnom formacijom vapnenca, izvjesno je kako se unutar gradine mogla smjestiti tek nekolicina ljudi, odnosno kako nema naseobinski karakter.

Ova gradina nema prirodnih obrana, stoga je bedemi okružuju u punom opsegu. Ulaz se najvjerovatnije nalazio sa sjeverozapadne strane gdje su vidljivi tragovi „stepenica“ kojima se i danas može popeti do nje. Prilikom pregleda gradine, na njenome zapadnom dijelu, uza same bedeme, pronađena je pravilna četvrtasta ploča uz četvrtastu formaciju koja bi mogla ukazivati na postojanje ukopa unutar gradine. (T. III). O aktivnostima unutar gradine svjedoče

i ulomci keramike. Ona se ni po čemu ne razlikuje od komada pronađenih na gradini u Markovinama i u Vrljici. Radi se o ulomcima grube crvenkaste keramike s brojnim orgaskim primjesama, bez ukrasa.

Nedaleko same gradine, na manjoj uzvisini brda nalazi se i gomila koja bi mogla upućivati na grobni humak. Uokolo same gradine, a ponajviše na sjevernoj strani, tj. u polju između brda Bilin i Praće nalazi se još nekolicina gomila. No, zbog velikog broja ograda koje se također nalaze u tom prostoru, ne možemo sa sigurnošću utvrditi arheološki potencijal.

Slika 3 – Gradina Bilin (Foto: Dino Ribić)

4.1.4. Gradina Brdašce

Gradina se nalazi na brdu imena Brdašce u istočnom dijelu Primorskog Dolca. Brdo je položeno u smjeru istok-zapad te razdvaja zaseok Bakovići od predjela koji se zove Gornji Dolac. Iz smjera Bakovića, krećući se sa sjevera prema jugu, vrlo je lako pristupiti gradini. Visinska razlika od podnožja do vrha iznosi oko 70 metara, a padina se blago spušta prema selu. S južne strane padina je mnogo strmija i nepristupačnija pa je ovdje razlika u visini gotovo 150 metara. Gradina je polukružnog oblika, izrazito malih dimenzija, te se prema ostatcima suhozida može utvrditi kako ogradni zid nije bio visok. Plato gradine ispresijecan je živom stijenom. Time je prostor za trajni boravak unutar gradine sveden na minimum. Suhozid okružuje tri strane gradine, dok se na jugu nalazi strma stijena prirodnog vapnenca. S obzirom na to kako se prema jugu pruža fantastičan pogled na prodolinu, gradina je mogla svoju svrhu imati kao prostor s kojeg se lako nadzirao prirodni put kroz selo. Unutar i uokolo gradine nije pronađeno pokretnih nalaza, a i pregledom okolnog terena nisu uočeni ostatci gomila, stoga je moguće pretpostaviti kako se gradina koristila samo povremeno.

Slika 4 – Gradina Brdašce (Foto: Dino Ribić)

4.1.5. Gomile u Nožinama

Ove dvije gomile nalaze se uz cestu koja vodi iz Prgometa prema Primorskom Dolcu. Smješteni su u zaseoku Nožine podno brda Ljubeć. Manja gomila ima promjer 4 do 5 metara i visinu 1,5-2 metra. Dvadesetak metara sjeverno nalazi se veća gomila promjera 10 do 12 metara i visine 2,5 do 3 metra. Nisu pronađeni nikakvi pokretni materijalni nalazi, a na vrhu su vidljive kasnije kružne formacije, vjerojatno manji zakloni za vojnike napravljeni za vrijeme recentnih sukoba. S obe gomile pruža se izvrstan pogled prema prodolini Primoskog Dolca, te brdu Ljubeć i Brdašce. Nedaleko od ove dvije gomile nalazi se i treća, najveća od spomenutih. Sve tri gomile su već spomenute u literaturi.[42] Na istočnoj strani, blizu gomila, nalazi se vrtača, a obzirom na blizinu možda se i tu krije potencijalni arheološki lokalitet.

Slika 5 – Manja gomila u Nožinama (Foto: Dino Ribić)

[42] Pregled gomila donosi Ivan Šuta u članku: *Prilog poznavanju topografije prapovijesnih nalazišta na području Labina, Prgometa i opora*, Zbornik Opor i Kozjak: Spona priobalja i zagore, Kaštela, 2010.

4.1.6. Gomila pokraj lokve Kosmać

Gomila se nalazi u teško pristupačnom i zaraslom dijelu polja oko 150 metara sjeveroistočno od lokve Kosmać. Promjer joj iznosi 3 do 4 metra, a visina oko 2 metra. Na donjem dijelu uočavaju se veći kameni blokovi koji tvore svojevrsnu ogradu. Uokolo se nalaze brojni suhozidi, međutim nema nikakve razlike među njima. Ne može se ustvrditi jesu li podignuti nekad u davnoj prošlosti ili su pak recentne gradnje.

Slika 6 – Gomila pokraj lokve Kosmać (Foto: Dino Ribić)

4.1.7. Gomila kod crkve sv. Ante Padovanskog

Gomila se nalazi na istočnoj strani brežuljka Jedinak na kojoj je smještena i mjesna crkva sv. Ante. Zapravo, radi se o dvije manje gomile koje su u neposrednoj blizini jedna drugoj. Gomile su promjera oko 4 metra i visine 1metar. Uokolo nisu pronađeni pokretni nalazi, već samo jedan „bunker“ koji je vjerojatno služio kao zaklon za vojnike tijekom ratnih godina.

4.1.8. Gomila Bilin

Gomila Bilin nalazi se na manjoj uzvisini istoimenog brda u neposrednoj blizini gradine. Radi se o gomili promjera desetak metara kojoj se ne može prepoznati kalotasti oblik karakterističan za gomile. Razlog tomu vidim u neposrednoj blizini ograde, pa stoga pretpostavljam kako je dobar dio gomile završio ugrađen u suhozid same ograde. Činjenica kako između gomile i ograde ima 15 do 20 metara govori kako je gomila posljedica nekih davnijih intervencija, a ne nusprodukt izrade ograde. Među ostatcima, te oko gomile, nisu pronađeni nikakvi pokretni nalazi. Prema pisanju A. Čavke oko ograde nalaze se brojni grobovi[43], međutim prilikom terenskog pregleda nisam ih uspio ubicirati.

[43] A. Čavka, 2009., str. 41

4.2. RAZDOBLJE NOVOG VIJEKA

Razdoblja antike i srednjeg vijeka nisu za sada dokumentirana na prostoru sela. Ono što je možda i postojalo zasigurno je porušeno za vrijeme turskih provala. Materijalna ostavština ovog mjesta mjeri se od prestanka turske vlasti i nema je mnogo. Jedina su iznimka ostatci porušene mletačke utvrde Znojilo koja se nalazila na istočnom kraju brdskog masiva Praće, a datira u kraj srednjeg i početak novog vijeka, tj. kraj XV. stoljeća i početak XVI. stoljeća.

Počevši od XVIII. stoljeća postoje dvije crkve od kojih je jedna do današnjih dana u uporabi, a druga se prestala koristiti prije desetak godina. Jedna je smještena u Gornjem Dolcu i posvećena je sv. Martinu, a druga se nalazi u Donjem Dolcu i posvećena je sv. Anti Padovanskom. Obje su podignute sredinom XVIII. stoljeća. Do prije dvadeset godina mogli smo vidjeti i ostatke stare župne kuće, podignute negdje u prvoj polovici XVIII. stoljeća, međutim svećenik koji je tada djelovao u selu dao ju je porušiti pošto je bila jako zapuštena i izgubila je svoju namjenu.[44] S obzirom na to da se župna kuća nalazila u selu, a crkva u Prgometu, za svakodnevne potrebe svećenika bila je podignuta kapela posvećena Gospi od Karmela (T. VI).

Nadalje, imamo ostatke dviju kamenih kuća obitelji Radić koje imaju posvetne pločice iz kojih saznajemo kako su podignute u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Razasute po zaseocima u selu imamo i ostatke kamenih kuća kojima ne možemo točno odrediti vrijeme nastanka (T. VIII). Radi se o prizemnim malim kamenim kućama, s ponekim otvorom za svjetlo i većinom slamnatim krovovima, tek pokojim kamenim. Neke od kuća bile su korištene za čuvanje životinja, dok su u drugima obitavali ljudi. Nije rijedak slučaj bio da blago i ljudi dijele istu nastambu.[45]

[44] Čavka, A., 2009., str. 305.
[45] Kužić, K., 1997., str. 170.

4.2.1. Utvrda Znojilo

Utvrda Znojilo nalazi se na istočnom kraju sela na samoj granici Prapatnice, Prgometa i Primorskog Doca. Podignuta je krajem XV. stoljeća, točnije 1498. godine, zbog straha od sve češćih turskih provala, ali i pogoršanja odnosa sa Ugarskom. Poseban strah imali su od provale „*martologa*“[46].

Utvrda je podignuta na ostatcima prapovijesne gradine koji je okružuju. Uvjetovana izgledom vrhunca, gradina ima nepravilan ovalan oblik, približne površine 8000m². Ostatci suhozida vidljivi su uokolo cijelog vrhunca, dok su sa zapadne strane učvršćeni svojevrsnim kulama.[47]

Središnji dio pokriva manji utvrđeni kaštel, oblika izduženog peterokuta, čiji su zidovi bili zidani od pravilnijeg četvrtastog kamenja i vezani crvenkastom žbukom. Sa zapadne strane kaštela dva su se zida spajala pod oštrim kutom, dok su sa istočne zidovi bili spojeni pod pravim kutom. Oko kaštela pronađeno je nekoliko slomljenih crjepova te kamen koji je vjerojatno bio dio dovratka ili doprozornika.[48]

S tvrđave se kontrolira širok prostor oko Labina, Prgometa, Prapatnice i Primorskog Dolca. Zbog nedostatka posade, relativno lakog pristupa, te manjka vode, tvrđava je porušena oko 1530. godine kako ne bi pala u ruke neprijatelja.[49]

[46] Martolozi su kršćani koji su kao plaćenici služili u turskim pograničim krajevima.
[47] Kužić, K., 1995., str. 21
[48] Isto.
[49] Alduk, I., 2007., str. 633 - 634

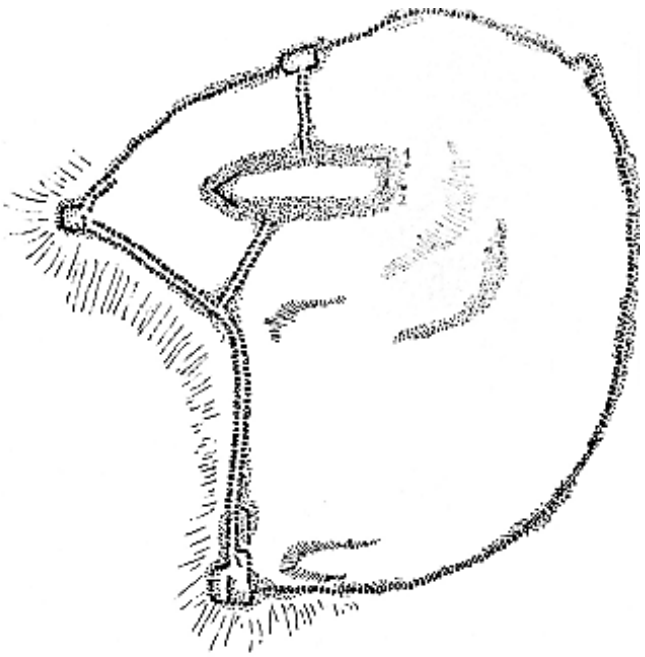

1. Mjesto nalaza crijepa
2. Mjesto nalaza obrađenog kamena dovratka ili doprozornika

- gomile srušenog kamena sa zidane kule i suhozidina

- temeljni ostaci zida od tesanog kamena vezanog žbukom kojoj je primješana zemlja crvenica

Slika 7 – Tlocrt utvrde Znojilo (Izvor: Kužić, K., 1995. str. 21)

4.2.2. Crkva sv. Martina

Crkva sv. Martina smještena je uz cestu u podnožju brda Brdašce na području Gornjeg Dolca. Detaljni podatci o gradnji nemamo, a iz povijesnih izvora znamo kako je izrađena između prve i druge vizitacije biskupa Didaka Manole, tj. između 1756. – 1761. godine.[50] Prvotno je izgrađena memorijalna kapela, koja je prema predaji podignuta u čast žrtvama umorenim u muslimanskom masakru svatova obitelji Kesić, te se iz nje dalje gradila crkva.[51]

Tlocrt crkve ukazuje na jednobrodnu građevinu sa pravokutnom apsidom na začelju. Na zapadnoj strani nalaze se ulazna vrata. Sa svake strane vrata nalazi se po jedan manji prozor iznad kojeg stoji kamena rozeta. Pregledom crkve uočava se kako je zvonik sa dva zvona na preslicu dodan u kasnijim nadogradnjama. Na južnoj strani nalaze se drvena vrata, sa malim prozorom oblika lunete iznad njih, a identičan prozor nalazi se i sa sjeverne strane. Vjerojatno je kako su ovakvi mali prozori bili jedini izvori svijetla u prvoj fazi gradnje crkve.[52] Daljnim pregledom vanjštine crkve mogu se jasno uočiti kasnije nadogradnje i građevinske faze. Iznad nadvratnika stoji natpis sa upisanom godinom „*177IX*“ koja označava treću nadogradnju crkve.[53]

Crkva posjeduje drveni oltar na kojem se nalazi slika sv. Martina. U lađi se nalazi drveni oltar Marijina uznesenja, ali se slavi kao Gospa od zdravlja. Na zidu se nalazi staro drveno raspelo, te slika sv. Silvestra. Crkva je popravljana poslije II. sv. rata, a nedavno i potpuno obnovljena.[54] Oko crkve nalazi se groblje.

[50] Čavka, A., 2009., str. 301.
[51] Isto, str. 302.
[52] Demori – Stančić, Z., 1989., str. 188.
[53] Isto, str. 293.
[54] http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php/upe-i-samostani/uneiki-dekanat/109-zupe/uneiki-dekanat/358-primorski-dolac (Preuzeto: 22. travnja 2017.)

4.2.3. Crkva sv. Ante Padovanskog

Crkva sv. Ante Padovanskog nalazi se na brdu Jedinak u samom središtu sela. Zapravno, danas postoje dvije crkve istog titulara, a s obzirom na to da je nova rađena nedavno, o njoj ovdje neće biti govora. Dakle, stara crkva sv. Ante stilski i tlocrtno gotovo je istovjetna crkvi sv. Martina u Gornjem Dolcu. Riječ je o jednobrodnoj crkvi sa presvođenom pravokutnom apsidom. Pročelje se nalazi na zapadnoj strani te sadržava dva mala prozora sa svake strane ulaza, te kamenu rozetu poviše. Na vrhu pročelja nalazi se zvonik s dva zvona na preslicu. Sa južne strane nalaze se, danas, zazidana vrata, a povrh njih nalazi se mali prozor oblika lunete koji je preslikan i na sjevernoj strani. U apsidi se također nalaze dva uska lučna prozora. Glavni je oltar drveni i na njemu je kip sv. Ante Padovanskog. Sa strane se nalaze kipovi Sv. Ante pustinjaka, te sv. Blaža. Crkva je obnavljana iza I. i II. svjetskog rata, te je nedavno detaljnije obnovljena. Uokolo crkve nalazi se mjesno groblje.[55]

Razlog gradnje ove dvije crkve, relativno blizu jedna drugoj, te na području istog sela, zasad još nije pouzdano utvrđen. Znamo kako su građene gotovo u isto vrijeme, a postoji i zanimljiva predaja vezana uz njih. Naime, svećenik A. Čavka u svojoj knjizi piše o tome kako su na području Donjeg Dolca, gdje se nalazi crkva sv. Ante, živjeli starosjedioci, dok su područje oko crkve sv. Martina naseljavali doseljenici iz Rame. Kako se nisu mogli dogovoriti koja će biti župna crkva, s obzirom na to kako je sjedište župe bilo u Suhom Dolcu, odlučili su za inat jedni drugima izgraditi obje crkve.[56]

[55] http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php/upe-i-samostani/uneiki-dekanat/109-zupe/uneiki-dekanat/358-primorski-dolac (Preuzeto: 22. travnja 2017.)
[56] Čavka, A., 2009., str. 302.

4.2.4. Kuće braće Radić

U selu se danas može pronaći priličan broj starih kamenih kuća koje se i danas koriste uglavnom kao ostave. Međutim, samim pogledom na njih ne možemo utvrditi koliko su stare. Znamo kako su prve kuće, zbog sveopće neimaštine, građene suhozidnom tehnikom sa slamnatim krovom i podom od nabijene zemlje. Obično su takve kuće bile niske prizemnice sa samo jednom ili najviše dvije prostorije. Kuće građene od kamenih blokova sa uporabom vapna, te krovom od kamenih ploča, smatrane su raskošnim te su nosile naziv *„kule"*. Njih su samo rijetki seoski glavari ili serdari mogli priuštiti.[57] Jedni od takvih su i Radići od Suhog Dola. O njima piše fra Andrija Kačić Miošić, 1759. godine u „Razgovorima". U 99. pjesmi spomenutog dijela, naziva: „Pisma od vitezova drniških i zagorskih" spominju se Petar Radić – Šare i Ilija Radić.[58]

Materijalna ostavština Radića i danas se nalazi u selu i to u zaseoku Elači, nešto zapadnije od crkve sv. Ante. Dvije *„kule"* možemo datirati u drugu polovicu XVIII. stoljeća, kako svaka od njih sadrži dvije kamene ploče sa natpisom i godinom. Obje građevine podignute su od pravilnijih kamenih blokova zidanih vapnom. Iako je krov popravljan crijepom, na pojedinim mjestima još uvijek se mogu vidjeti prvotne kamene ploče. Zapadna kuća sadrži dvije kamene pločice sa natpisima (T. Vb). Prvi je natpis iz 1765. godine, dok je drugi deset godina mlađi. Po usmenoj predaji Suhi Dolac imao je suca te se u prizemlju ove kuće nalazio zatvor.[59]

[57] Kužić, K., 1997., str. 170.
[58] Kužić, K., 2005., str. 192.
[59] Čavka, A., 2009., str. 99.

Slika 8 – Kuća Radića i mletački zatvor (Foto: Dino Ribić)

Druga, istočna kuća također sadrži dvije kamene ploče sa natpisima (T. Va). Jedna se nalazi na ulazu u donju etažu, dok je druga na dovratniku gornje etaže. Na pločama su upisane godine 1767. i 1798.

Slika 9 – Istočna kuća Radića (Foto: Dino Ribić)

5. LOKVE

Lokve su sastavni dio uglavnom bezvodnog krša Dalmatinske zagore. Predstavljaju prirodnu akumulaciju oborinske vode stvarajući vodonepropusni glineni sloj na njenom dnu.[60] Provođenjem vodovodnog sustava početkom 20. st. izgubile su svoju prvotnu namjenu, međutim predstavljaju kulturnu povijest o kojoj je ovisio opstanak pojedinog sela Zagore. Koliko su lokve bile važne u javnom životu seljana, govori i priča koju je rado prenio jedan stariji mještanin. Njegov djed mu je pričao kako je u prijašnja vremena obveza djevojke bila ustati prva i osigurati pitku vodu za svoje ukućane. Neoženjeni mladići rado su iskorištavali to saznanje, stoga su znali praviti „sačekuše" djevojkama u nadi da će se kojoj svidjeti. Vrlo često mladići i djevojke su se potajno sastajali baš pokraj lokava koje su bile centralno mjesto određenog područja ili zaseoka.[61]

Provođenjem vodovodne mreže nije više bilo potrebno prikupljati vodu sa lokava, ali su i dalje zadržale određenu ulogu u kulturnom životu seljana. Naime, mnogi mladići i djevojke sredinom prošlog stoljeća naučili su plivati baš u lokvama, s obzirom na to kako je jedini način za doći u neki primorski grad bio vlastitim nogama. Osim za uživanje u ljetnim radostima, lokve su služile i pastirima kao osvježenje tijekom sparnih ljetnih mjeseci kada su morali daleko koračati u potrazi za dobrom ispašom. Mještani su uvjereni da su lokve nastale za vrijeme turske okupacije ovih prostora, međutim ako se pogleda smještaj i okolica pojedine lokve, da se zaključiti da su mogle postojati i mnogo prije turskog vremena. Slučajno ili ne, gotovo svaka lokva ima određenu korelaciju s obližnjom gradinom, te se gotovo oko svake lokve nalaze prirodni pašnjaci od kojih su neki danas pretvoreni u poljoprivredna i stambena dobra.

U Primorskom Dolcu nalazi se šest lokava vješto raspoređenih na strateškim mjestima. Gledajući prodolinom Primorskog Dolca, krenuvši od istoka prema zapadu, nailazimo na lokve: Kosmać, Roženjača, Suvova, te na krajnjem zapadu Bilin. Peta lokva nalazi se na granici Primorskog Dolca sa Trolokvama podno brda zvanog Šustina glavica, te nosi naziv Bristovača, a šesta, Brigeljuša, sa suprotne je strane spomenutog brda u zaseoku Šustići.

[60] Buble, S., 2013., str. 24
[61] Stojaci, 02. veljače 2017.

5.1. Kosmać

Lokva Kosmać nalazi sa na istoku sela u zaseoku Šećeri. Smještena je u podnožju brda Znoilo, s njegove sjeverne strane, na kojem se nalaze ostatci gradinskog naselja i mletačke utvrde. Lokva je nepravilnog elipsastog oblika površine 330m². Obzidana je suhozidom, a ulaz joj se nalazi sa sjeverne strane. Sa zapadne strane nalaze se dva manja bunara promjera 4 do 5 metara. I bunari i lokva nalaze se u dobrom stanju te su najbolje sačuvani primjerci u selu. Oko lokve nisu pronađeni pokretni nalazi, već samo jedna gomila 200 metara sjevernije. Sam naziv Kosmać označava stari naziv zaseoka ili pak zasebnog sela kako ga nalazimo u Lučićevom zemljovidu trogirskog kotara iz 1673. godine.[62]

Slika 10 – Lokva Kosmać (Foto: Dino Ribić)

[62] Kužić, K., 2005., str. 222.

5.2. Roženjača

Lokva Roženjača smjestila se 2 kilometra zapadno od lokve Kosmać u podnožju brdskog masiva Praća. Nalazi se u manjoj vrtači površine 130m². Obložena je suhozidom, a prirodni joj je ulaz bio sa sjeverne strane. Zanimljivo je primijetiti nedostatak zidanih bunara kao na svim drugim lokvama u selu, što se može protumačiti činjenicom kako u bližoj okolici nema zaseoka. Pregledavajući austrijske karte iz sredine XIX. st. može se vidjeti put koji je vodio preko lokve i brda sve do Vidove gradine u susjednoj Prapatnici. Postoji mogućnost da su lokva i gradina u korelaciji. U blizini lokve nalazi se polje koje je na Hrvatskoj osnovnoj karti označeno imenom „Zlopolje“ čiji naziv može upućivati na potencijali arheološki lokalitet, a ovaj naziv i danas koriste mještani obližnjeg zaseoka. U ogradama pokraj same lokve lako se mogu primijetiti veći kameni blokovi ugrađeni u suhozide čiji oblik neodoljivo podsjeća na poklopnice grobova (T. VII).

Slika 11 – Lokva Roženjača (Foto: Dino Ribić)

5.3. Suvova

Lokva Suvova nalazi se u samom središtu sela, neposredno uz prirodnu komunikaciju koja prolazi kroz selo. U okolici lokve nalazi se čitav niz arheoloških potencijala koji bi svjedočili o važnosti iste kroz povijest. Gledajući prema jugu, u neposrednoj blizini, nalazi se najveća gradina na području sela. Nešto zapadnije od gradine, preko brda Praće, jasno se vide ostatci stare ceste koja je vodila u susjedno selo Ljubitovicu. Mišljenje je mještana kako se radi o staroj Napoleonovoj cesti, a potvrdu toga možemo tražiti u starim austrijskim kartama iz sredine XIX. st. gdje je ova cesta i ucrtana. Cesta je u prilično dobrom stanju budući da je korištena i održavana od mjesnih lovaca. Prema sjeveru, gotovo na istoj udaljenosti kao i gradina, nalazi se duboka vrtača naziva Samograd. Prema zapadu, nešto dalje od lokve, nalazi se i druga duboka vrtača koja svojim karakteristikama ukazuje na arheološki potencijal.

Lokva se nalazi u jako lošem, derutnom stanju. Površina je zagađena raznim otpadom, a obzid, koji ju je nekad okruživao, u dobroj je mjeri devastiran. Zanimljivo je primijetiti dvostruki prsten suhozida koji je okruživao samu lokvu. Dvostruki prsten bi mogao ukazivati na različite vodostaje tijekom sušnih i kišnih razdoblja, a sklonost isušivanju nazire se i iz samog imena lokve. Na sjeverozapadnoj strani nalaze se tri zidana bunara koja su u jednako lošem stanju kao i lokva, s tim da im je površina onečišćena raslinjem i otpadom. Prema nekim izvorima lokva je posjedovala sedam bunara, međutim pregledom oni nisu ubicirani.[63] U okolici nije pronađeno pokretnih nalaza.

[63] Čavka, A., 2009., str. 77.

Slika 12 – Lokva Suvova (Foto: Dino Ribić)

5.4. Bilin

Krenuvši prema zapadu, otprilike 3 kilometra dalje od lokve Suvove, nailazimo na lokvu Bilin, koja se danas nalazi na ulazu u zaseoke Komadina i Škokići. Kao i Suvova, smještena je neposredno uz prirodnu komunikaciju koja prolazi kroz selo.

Lokva je nepravilnoga elipsastog oblika, sa malom istakom na jugozapadnoj strani koja je ujedno služila kao ulaz. Unutrašnjost lokve obložena je suhozidom, no zbog neodržavanja prijeti joj propadanje. Pored lokve, s njene zapadne strane, nalazi se zidani bunar koji je zbog zapuštenosti potpuno obrastao.

Slika 13 – Lokva Bilin (Foto: Dino Ribić)

5.5. Bristovača

Gledajući međusobne odnose među lokvama, lokva Bristovača ne nalazi se na istom „pravcu“ kao i ostale lokve. Smještena je u vrtači na sjeveroistoku sela, u podnožju brda Šustina glavica i danas čini prirodnu granicu sa selom Trolokve. Sama lokva u prilično je lošem stanju, međutim mogu se prepoznati ostatci suhozida sa zapadne strane. Uokolo se nalaze brojni bunari, a s obzirom na stanje u kojem se lokva i okoliš nalaze, teško je odrediti točan broj. Prema nekim izvorima područje lokve nekoć je brojalo deset zidanih bunara.[64]

Prema brojnosti bunara možemo pretpostaviti kako ova lokva nije pripadala jednom selu, već je snabdijevala šire područje, gdje je svaka zajednica morala sebi osigurati vlastite količine vode. Nadalje, ako pogledamo širi kontekst. vidjet ćemo kako je ovo najkraći put koji vodi preko Trolokvi i Radošića u Kaštela, te dalje prema Splitu, stoga je moguće kako je baš ovim pravcem tekla komunikacija u prošlosti.

Slika 14 – Lokva Bristovača (Foto: Dino Ribić)

[64] Čavka, A., 2009., str. 77

5.6. Brigeljuša

U usporedbi s Bristovačom, lokva Brigeljuša nalazi se sa suprotne strane brda Šustina, glavica u današnjem zaseoku Šustići, u sjeveroistočnom dijelu sela. Lokva je manjih dimenzija nego ostale i danas je potpuno zapuštena te prekrivena raslinjem.[65] Kao i kod lokve Roženjače nema zidanih bunara u okolici, te se vjerojatno nije koristila cijelu godinu, odnosno nije uvijek sadržavala vodu.

Slika 15 – Lokva Brigeljuša (Izvor: Čavka, A., 2009., str. 72.)

[65] Čavka, A., 2009., str. 77

6. VRTAČE

Pod nazivom vrtače kriju se udubljenja u krškim terenima. Tehnički naziv vrtače odnosio bi se na ona udubljenja koja su pogodna za obrađivanje, dok bi se druge nazivale ponikvama. Još jedan karakterističan naziv na prostorima Zagore jest dolac ili dočić.[66] Prema postanku dijelimo ih na one nastale urušavanjem te one nastale korozivnim djelovanjem podzemnih ili površinskih voda.[67] Izrazito duboke vrtače nastale urušavanjem često se na topografskim kartama označavaju imenom Samograd.[68] Najkarakterističnije su vrtače ljevkastog, tanjurastog ili bunarastog oblika čije su rubne strane u pravilu stjenovite, dok je dno prekriveno crvenicom, padinskim trošinama, te slojem humusa.[69] Ovakve prirodne formacije koje su sadržavale plodne površine na krškom i teško obradivom terenu i pružale zaklon od nepogodnosti, ponajviše vjetrova, izrazito su vrijedne na ovim prostorima. U pravilu su najčešće ograđene suhozidom.

Na prostoru Primorskog Dolca jako je mnogo ovakvih formacija koje svojim oblikom i smještajem mogu ukazivati na potencijalne arheološke lokalitete. Međutim, kako nikad nisu provedena istraživanja, to ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Ipak, dvije duboke vrtače, od kojih jedna nosi naziv „Samograd“, dok je druga formom i oblikom gotovo identična spomenutoj, predstavljaju vrlo zanimljive i indikativne potencijalne arheološke lokalitete.

[66] Šuta, I., 2013., str. 10.
[67] Matas, M., 2009., str. 85.
[68] Šuta, I., 2013., str. 10.
[69] Matas, M., 2009., str. 85.

6.1. Samograd

Samograd je ime vrtače koja se nalazi u samom središtu sela, točnije u zaseoku Stojaci. Izrazom *samograd* označavaju se izrazito duboke vrtače čije strme i visoke padine pružaju prirodnu obranu te ih stoga nije potrebno dodatno štititi.[70] Radi se o vrtači ovalnog oblika približne površine 3100 kvadratnih metara i dubine 20-ak metara. Ulaz u Samograd nalazi se sa jugozapadne strane te se u obliku slova „V“ spušta do dna. Nažalost, dobar dio vrtače pokriven je sitnim i krupnim otpadom koji se tu godinama odlaže. Nezagađeni dijelovi vrtače prekriveni su raznim raslinjem koje sprječava uvid u samo dno.

Pregledom vrtače uočeni su ostatci suhozida, a kasnijim razgovorom s mještanima potvrđeno je korištenje vrtače u poljoprivredne svrhe, točnije u njoj su se nalazili vinogradi od kojih su danas ostali samo urušeni suhozidi. Naknadna krčenja vrtača i iskorištavanje potonjih u poljoprivredne svrhe vrlo je čest slučaj.[71] Ulaz u špilju nalazi se sa južne strane. Gotovo je u potpunosti prekriven otpadom i odronjenom zemljom, no pažljivim promatranjem moguće ga je uočiti. Za detaljnije informacije o veličini špilje potrebne su ozbiljne i obuhvatne akcije uklanjanja otpada. O postojanju špilje može sugerirati i priča jednog mještanina o ukopu uginule životinje nešto južnije od samog samograda čiji su ostatci vremenom „isplivali“ u samogradu.

[70] Šuta, I., 2013., str. 10.
[71] Isto.

Slika 16 – Samograd u Stojacima (Foto: Dino Ribić)

6.2. Vrtača u Balovima

Vrtača u zaseoku Balovi, svega kilometar udaljena od Samograda u Stojacima, može s punim pravom nositi ime „Samograd“, iako se pregledom topografske karte[72] jedino vrtača u Stojacima označava toponimom Samograd. Vrtača je vrlo sličnog oblika, nešto manjih dimenzija nego Samograd u Stojacima. Nalazi se u blizini glavnog puta koji ide kroz selo, te vodi prema Mravnici i Perkoviću, međutim nije uočljiva sa ceste.

Najprikladnije spuštanje u vrtaču jest sa sjeveroistočne strane i vjerojatno je tu i bio ulaz, ali put nije istaknut i uočljiv kao u Samogradu. Strme padine vrtače pružaju prirodnu zaštitu te nema potrebe za ograđivanjem. Međutim, dubina vrtače nešto je manja nego u Stojacima. Po stanju u kojem se nalazi, vidljivo je kako nije devastirana ljudskim djelovanjem, a iz razgovora sa mještanima zaključuje se kako mnogi ne znaju za njeno postojanje. Prilikom spuštanja na padini vrtače uočava se pravilnija kamena ploča koja na prvi pogled ukazuje na mogućnost ukopa, međutim nema jasnih tragova grobne strukture (T. IV). Spuštajući se prema dnu u južnom dijelu vrtače ulazi se u omanji pripećak. U razgovoru s mještanima dobio sam informaciju kako se i ovdje nalazi tunel, odnosno špilja, međutim ona pregledom terena nije utvrđena.[73] Velika količina raslinja i šaša (ponekad je riječ o sloju debelom i do 1 metar), te erodiranog vapnenca otežavaju pregledavanje samog dna vrtače.

[72] Pregledane topografske karte nalaze se na stranicama: https://geoportal.dgu.hr/, te http://preglednik.arkod.hr. Obje topografske karte su u mjerilu 1:25000!
[73] Stojaci, 25. ožujka. 2017

Slika 17 – Pogled na unutrašnjost vrtače u Balovima (Foto: Dino Ribić)

7. ZAKLJUČAK

Selo Primorski Dolac u mnogočemu dijeli sudbinu ostatka Zagore, a neistraženost je samo jedna od njih. Na prostoru sela nikad nisu provedena arheološka istraživanja, stoga se o materijalnoj ostavštini zna jako malo. Postoji priličan broj lokaliteta koji je i danas vidljiv, te nam oni služe kao smjernice za bolje razumijevanje povijesti ovoga kraja.

Ostatci gradinskih naselja najbolje su se očuvali, što i ne čudi s obzirom na to što su smješteni na teško pristupačnim mjestima na vrhuncima brda. Jedina je iznimka gradina Bilin. Uz gradine vidljivi su i brojni ostatci gomila. Gomile su podizale prapovijesne zajednice koje su naseljavale ove prostore, najčešće sa svrhom ukapanja. Međutim one su nastajale i prilikom relativno recentnih čišćenja ovih krških prostora, kako bi se dobila poljoprivredna površina pa treba biti oprezan s njihovim kronološkim određivanjem. Gomile kao što su one u zaseoku Nožine ili pak na brdima Bilin i Jedinak vrlo je lako okarakterizirati, međutim na području sela nalaze se još brojne gomile čija je namjena vrlo upitna i bez arheoloških istraživanja ne može ih se kronološki smjestiti. Dvije duboke vrtače jako su zanimljive i potencijalno kriju ostatke špiljskih nastambi.

Primjetno je kako za razdoblje antike i srednjeg vijeka nema materijalnih ostataka. Postoji mogućnost da terenskim preglednom oni, zbog niza razloga, nisu bili uočeni. Sigurno je kako kasnija zbivanja nisu pomogla očuvanju materijalne kulture, ako je ona i postojala.

Nakon prapovijesti, tek s novim vijekom nailazimo na tragove materijalne kulture. Nakon istjerivanja Turaka s ovih prostora i uspostavljanja austrijske uprave, započinje polagani oporavak prostora Zagore. Na području sela, koje je od tridesetih godina XVIII. stoljeća sjedište župe, imamo ostatke župne kuće koja je porušena na samom izmaku XX. stoljeća. Nadalje, postoji i kapelica koja je služila potrebama svećenika dok nije bilo crkvi na prostoru sela. Dvije crkve, koje su i danas u odličnom stanju, podignute su upravo u ovom razdoblju, kao i dvije kuće obitelji Radić, koje su u tadašnje vrijeme bile toliko monumentalne da su ih mještani nazivali „kulama“. Zasigurno i ostatci nekih kamenih kuća koje danas vidimo u selu datiraju iz tog razdoblja, međutim bez konkretnih nalaza pomoću kojih bismo ih mogli smjestiti u točan vremenski period, sve ostaje samo na razini pretpostavke.

Pisanih izvora za dočarati povijest sela jako je malo, međutim sporadično spominjanje u nekim izvorima ipak donosi djeliće te povijesti. Iz izvora se saznaje kako je selo početkom XV. stoljeća pripadalo trogirskoj plemićkoj obitelji Andreis. Nadalje, sredinom XVI. stoljeća na prostoru sela šesnaest kuća podijeljeno je na Suhi Dol i Kosmać čiji ostatak imena imamo i

danas u nazivu lokve u zaseoku Šećeri. Sredinom XVIII. stoljeća iz biskupske vizitacije može se približno odrediti gradnja crkvi, dok fra Kačićeve pjesme potvrđuju postojanje Radića iz Suhog Dola.

U zaključku, potrebno je napomenuti kako ovim terenskim pregledom nije obuhvaćen cijeli prostor granica sela. Ciljani terenski pregled vođen je prije svega toponimima i oznakama na topografskim kartama, uz korištenje literature, prije svega knjige fra Ante Čavke. Pojedine pozicije bilo je nemoguće obići zbog guste vegetacije, stoga ostaje velika mogućnost da nepregledana područja kriju i nove arheološke lokalitete. Cilj ovoga rada jest pomoći u razumijevanju prošlosti, kako prostora sela, tako i ostatka Zagore.

8. POPIS LITERATURE

Alduk, I., *Srednjovjekovne tvrđave***,** Dalmatinska zagora – zemlja nepoznata, 2007., str. 633 – 634.

Andreis, P., *Povijest grada Trogira,* Split:Čakavski sabor, 1977.

Babić, I., *Prostor između Trogira i Splita : kulturnohistorijska studija,* Trogir : Muzej grada, 1984.

Baras, F., *Les Francais en Dalmatie : (1806.-1814.),* Split : Alliance Francaise, 2002.

Batović, Š., *Dalmatska kulturna skupina,* Praistorija jugoslavenskih zemalja IV: Bronzano doba, Sarajevo, 1983., str. 331 - 357

Bojanovski, I., *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji,* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1974.

Bonacci O., et al: *Krš bez granica: popularno – znanstvena monografija, Zagreb :* Zbor novinara za okoliš Hrvatskog novinarskog društva ; Sarajevo : Centar za karstologiju ANUBiH ; Zadar : Sveučilište, Centar za krš i priobalje, 2008.

Buble, S., *Stočarski krajolik otoka visa – lokva Krušovica,* Klesarstvo i graditeljstvo, Vol.XXIV No.1-2 Svibanj 2013. str. 20 – 31.

Čavka, A., *Povijest Primorskog Doca,* Primorski Dolac: Vlastita naklada, 2009.

Čović, B., *Srednjodalmatinska grupa*, Praistorija jugoslavenskih zemalja V: Željezno doba, Sarajevo, 1987., str. 442. – 481.

Demori – Stančić, Z., *Spomenici 17. i 18. stoljeća u splitskoj zagori,* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol.28 No.1 Prosinac 1989. Str. 183 – 220.

Govedarica, B., *Rano bronzano doba,* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1989.

Karavanić, I., *Mujina pećina : tragovi života dalmatinskoga pračovjeka,* Kaštel Lukšić:Muzej grada Kaštela, , 2014.

Kužić, K., *Povijest Dalmatinske zagore,* Split:Književni krug, 1997.

Kužić, K., *Prilog biografiji nekih kačićevih vitezova te podrijetlu stanovništva njihova kraja,* Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru, sv. 47/2005., str. 191–224.

Kužić, K., *Zaboravljena utvrda,* Hrvatski zemljopis II/4, Zagreb, 1995. str. 21 – 22.

Matas, M., *Krš Hrvatske*. *Geografski pregled i značenje,* Zagreb, 2009.

Matas, M., Faričić, J., *Zagora – uvodne napomene i terminološke odrednice,* Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije : zbornik radova, Zadar : Sveučilište ; Split : Kulturni sabor Zagore : Matica hrvatska, Ogranak, 2011. str. 45 – 74.

Mimica, B., *Dalmacija : od antike do 1918. godine : povijesni pregled,* Rijeka: Naklada Vitagraf , 2003.

Novak, G., *Prošlost Dalmacije,* Split:Marjan tisak, 2004.

Prostorni plan uređenja općine Primorski Dolac, Split:Zavod za prostorno uređenje, 2006.

Spaho F., Aličić, A., *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. Godine,* Sarajevo : Orijentalni institut, 2007.

Štambuk – Giljanović, N., *Vode Dalmacije,*Split: Nastavni zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, 2006.

Šuta, I., *Gradine Kaštela i okolice : izložba fotografija,* Kaštela : Muzej grada Kaštela, 2007.

Šuta, I., *Korištenje vrtača u prapovijesti srednje Dalmacije,* Tusculum : časopis za solinske teme, Vol.6 No.1 Rujan 2013. str. 7-24.

Šuta, I., *Prilog poznavanju topografije prapovijesnih nalazišta na području Labina, Prgometa i opora*, Zbornik Opor i Kozjak: Spona priobalja i zagore, Kaštela, 2010.

Zaninović, M., *Ilirsko pleme Delmati,* Šibenik : Ogranak Matice hrvatske : Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 2007.

WWW IZVORI:

http://mapire.eu/en/

http://preglednik.arkod.hr

http://www.sibenska-biskupija.hr/index.php/upe-i-samostani/uneiki-dekanat/109-zupe/uneiki-dekanat/358-primorski-dolac

https://geoportal.dgu.hr/

TABLE

T. I– Karta sa svim nalazištima (Kartu izradio: Dino Ribić)

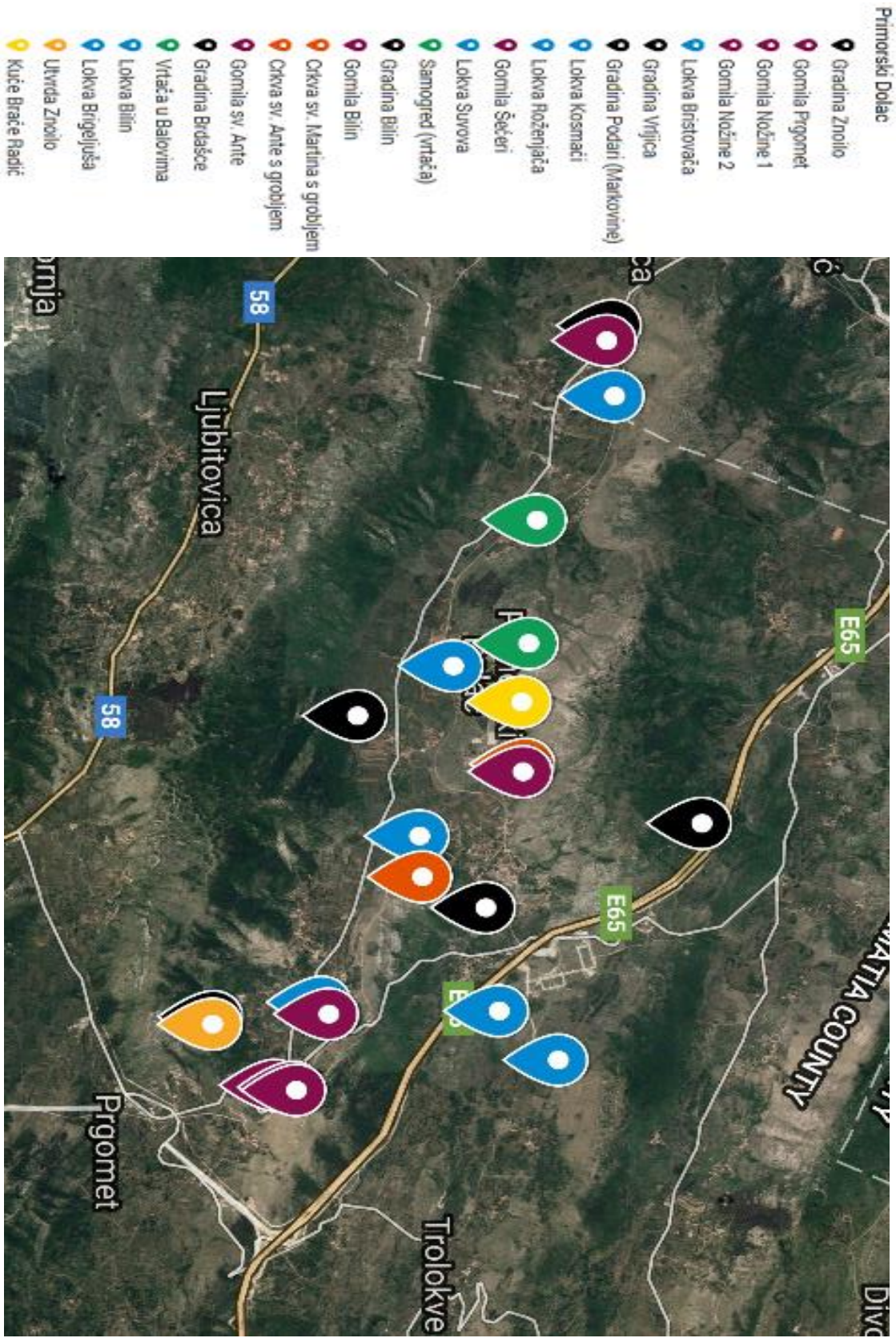

T. II – Nalazi keramike na gradini u Markovinama (Podari) (Foto: Dino Ribić)

a)

b)

T. III – Gradina Bilin (Foto: Dino Ribić)

T. IV – Vrtača u Balovima (Foto: Dino Ribić)

T. V – Natpisi sa kuća obitelji Radić (Foto: Dino Ribić)

a) Istočna kuća

b) Zapadna kuća

T. VI – Kapela Gospe od Karmela (Izvor: Čavka, A., 2009., str. 304.)

T. VII – Ograda u okolici lokve Roženjača (Foto: Dino Ribić)

T. VIII – Ostatci kamenih kuća na prostoru sela (Foto: Dino Ribić)

SAŽETAK

Arheološka topografija sela Primorski Dolac

Primorski Dolac naziv je sela smještena u Dalmatinskoj zagori, dvadesetak kilometara sjeverno od Trogira. Prostor sela nikad se nije istraživao, a u stručnoj literaturi tek se sporadično spominje. Jedini koji je pokušao predstaviti ovaj prostor jest lokalni svećenik fra Ante Čavkau knjizi „Povijest Primorskog Doca“.[74] U ovom radu predstavljaju se i opisuju arheološki potencijali sela Primorski Dolac. Svi predstavljeni i opisani potencijali ujedno su terenski pregledani. Arheološki potencijali sela mogu se svrstati u sljedeća povijesna razdoblja: prapovijest, Srednji vijek i Novi vijek. U prapovijesti su zastupljene gradine i gomile. Gradine su raspoređene po vrhuncima brda koja okružuju selo te su korištene od prapovijesnih zajednica koje su nastanjivale ova područja. Krajem Srednjeg vijeka podiže se utvrda Znojilo u jugoistočnom dijelu sela, međutim već tridesetak godina nakon gradnje daje se rušiti. Prestankom turske opasnosti, odnosno sredinom XVIII. st., podižu se dvije crkve te kapela na prostoru sela. Nadalje, otkrivaju se ostatci dviju kamenih „kula“ sa natpisnim pločama po kojima ih možemo datirati u drugu polovicu XVIII. st. Antika je jedini period koji nema sigurnih arheoloških pokazatelja, kao ni pokretnih materijalnih nalaza. Lokve i vrtače također su prezentirane kao potencijalni arheološki lokaliteti i izdvojene su u posebne cijeline.

Ključne riječi: Primorski Dolac, Dalmatinska zagora, Zagora, gradine, gomile, Znojilo, kamene kuće, vrtače, lokve

[74] Čavka, A., *Povijest Primorskog Doca*, Primorski Dolac: Vlastita naklada, 2009.

SUMMARY

Archaeological topography of Primorski Dolac village

Primorski Dolac is the name of the village situated in Dalmatian Hinterland just 20 kilometers north of Trogir. Archaeological excavations were never conducted in the village while scientific papers mention it only sporadically. Potential archaeological sites are presented through almost all historic periods. Prehistoric period consist of hill forts and stone pile graves. Hill forts are situated in dominant position on top of the hills which surround the village and were used by local prehistoric population. Fort Znojilo was built at the end of Middle age, but only thirty years later it was demolished. After the Turkish occupation in the middle of 18th century two small churches and a chapel was built. Further, the remains of two stone houses with an inscription from late 18th century were also preserved. Antique period is the only period which is not presented with archaeological remains or archeological indicators. Ponds and sinkholes can be strong archaeological indicators and thus are presented in this project.

Keywords: Primorski Dolac, Dalmatian hinterland, Hinterland, hill forts, stone pile graves, Znojilo, stone house, ponds, sinkholes